

TIMOTHY MORTON

Efnisleiki, leikur

Efnishyggjan sviptir hlutina yfirleitt eiginleikum sínum eða útlitiseinkennum. Litir eru til dæmis taldir minna raunverulegir en atóm vegna þess að litir ákvarðast af sjónkerfi áhorfandans en tilvist atóma er óháð því. Innan eðlisfræðinnar falla þó rök af þessum toga um sig sjálf. Allar eindir búa yfir tíðni eða „litum“ sem mynda ákveðna heild; og það er ekkert til sem er bara gegnsætt. En í vísindahyggju, eða í stoðkerfi vísindanna, er raunveruleiki birtingarformsins óraunverulegri en raunveruleiki hlutanna sjálfra. Efnið er litlaust þar til eitthvað er gert við það (og þú ert gerandinn eða undireindirnar eða félagslega samræðan). En hvernig öðlast undireindir eða samræða vald til að gefa lífinu lit? Ef undireindir eru, þegar allt kemur til alls, búnar til úr atómum, hvers vegna er þá ekki allt algjörlega gegnsætt eða litlaust, án eiginleika...? Reynum að ímynda okkur eitthvað án eiginleika. Það er ómögulegt. Því hlutir búa yfir eiginleikum.

Af þessum sökum helst hefur svokölluð hugspeglandi eða spekulatíf efnishyggja náð vexti í hug- og félagsvísindum á síðustu tíu árum. Því það er greinilega eitthvað í ólagi, eitthvað mjög þrúgandi í gangi í hinni ósjálfráðu vísindalegu hluthyggju í bakgrunni þess sem á sér stað á milli okkar. List *fer það hlutverk að efnisgera aðrar útgáfur á raunveruleikanum, með öðrum orðum að hlutgera framtíðina*. Sem heimspekingur lít ég svo á að hlutverk mitt sé að halda opnum dyrunum á vit framtíðarinnar. En án þess að vita nokkuð um það tölum við enn fjálglega um að hlutirnir séu í grunninn búnir til úr pínulitlum kúlum og að það sé kannski hugur eða einhverskonar sál sem búi í efnisheimi mannsins, en ekki kattarins (og ekki heldur öllu hinu í alheiminum...).

Þá stígur listakonan okkar á svið, Hrafnhildur Arnardóttir, sem samtvinnar birtingarmynd og veruhátt eins og ull er þéttofin í hvirfingar-

Ritið
1. tbl. 20. árg. 2020 (197-202)
Þýðing

© 2020 Ritið, tímarit Hugvísindastofnunar
og höfundur greinarinnar

Útgefandi:
Hugvísindastofnun Háskóla Íslands,
Sæmundargötu 2, 102 Reykjavík

Birtist á vefnum <http://www.ritid.hi.is>.
Tengiliður: ritid@hi.is

DOI: 10.33112/ritid.20.1.10
Birt samkvæmt skilmálum
Creative Commons BY (4.0).

mynstri. Hún er listamaður sem lítur á rými sem þéttofinn vefnað en ekki sem *afmarkað tómarúm*. Gríska orðið *kosmos* merkir vefnað veruleikans. En hvað þýðir það svo? Að heimurinn sé í raun búinn til úr litlum ullarbútum en ekki litlum kúlum? Það væri fjarstæðukennd endurtekning á sömu efnishyggiulegu smættunarhyggiunni. Nei; það merkir að eitthvað í fyrirbærafræði ullarinnar – því hvernig hún birtist, sé sérlega samtvinnnað, að þel hins mannlega og ómannlega sé samtvinnnað – en þelið er þrungið merkingu á Íslandi; hin verjandi, dáleiðandi kæfandi áferð hins mjúka hærða er kannski einmitt eins og hið undarlega millirými þar sem mannskepnur hitta fyrir kindina (og ókindina)...

Að segja að veran sé samofin birtingarmynd sinni er líka að segja að lífið sé samofið dauðanum. Þegar ég dey mun munurinn á milli þess sem ég er og þess sem ég lít út fyrir að vera hrynja. Ég smættist í birtingarmynd mína – pappír í ruslatunnu, minningar, lík. Að vera lifandi þýðir að ég sé alltaf aðeins öðruvísi en það hvernig ég birtist öðrum, eða jafnvel sjálfum mér. Samflétting lífs og dauða er eðlislægur hluti lífsins. Hár og neglur halda áfram að vaxa eftir dauðann, því vöxtur snýst ekki bara um lífið. Sápukúlur geta vaxið... svarthol geta vaxið. Freud veitti því athygli að í sálarlífi okkar væru að verki ferli sem ættu sér upptök „handan lífs” – í stórfurðulegum endurtekningum dauðahvatarinnar. Við þörfnumst dauðra húðfrumna til að vernda líkama okkar. Einfrumungur þarfnast frumuveggjar sem er ekki alveg lifandi og ekki alveg gljúpur. Ef við hleyfum ólífrænum efnunum inn verðum við að geta unnið úr þeim. Ef ekki, ef hið ólífræna inni í mér er áfram samskonar efni og fyrir utan mig, þá er Tim Morton úrskurðaður dauður.

Við þörfnumst smáskammt af dauða til að halda okkur frá dauðanum. Dauðinn er beggja megin borðs, en ekki út frá sjónarhorni þess sem ætla sér að lifa af (frá þeim sjónarhóli *er lífið algjör andstæða dauðans*). Því miður er þessi *lífsþorsta*-afstaða „siðmenningarinnar” að leiða af sér dauða plánetunnar, ekki vegna þess að eitthvað gengur ekki upp heldur einmitt vegna þess að það gengur upp. Í litlum mæli virðist það vera stórgóð hugmynd að setjast að í borgum og safna hlutum. En því víðara samhengi í tíma og rúmi sem þú nærð inn í myndina því verri verður hugmyndin. Við mannskepnurnar verðum að finna út úr því hvort félagslegur vefnaður okkar sé eins og vefnaður Hrafnhildar Arnardóttur. Getum við afofið, afundið, bundið öðruvísi um hnúta, breytt vefnum?

Loðin þyngd verkanna hennar, „*bljóðmúrseiginleiki*” þeirra veitir okkur einmitt það vöggurými sem við þurfum til að geta ímyndað okkur endurgerðina. Hrafnhildur hefur ekki skuldbundið sig áformum módernismans

um að læra að gera ekkert úr engu. Þvert á móti er það þéttleikinn, hnúta-mergðin, kaffæringin, „efnisleikinn” í skilningnum þykkur óhjákvæmilegur þungi, sem býr okkur flóttaleið frá sadískri hvöt til að réttlæta frelsi manns til að eiga hluti (og þar með eyðileggja þá). Þessháttar frelsi snýst um rétt byggðan á eignarhaldi. Á vistkerfis-öld þegar miklu fleiri verur ættu sinn rétt, væru miklu færri verur eign, og það myndar þversögn. Ef allt á sinn rétt og ekkert er eign getur enginn í raun réttu átt rétt á neinu. Maður á ekki slíkan rétt innan í verkinu hennar Hrafnhildar. Verkið snýst ekki um rétt. Það bendir okkur í áttina að miklu dýpra og ríkulegra frelsi sem snýst um að veita hlutum nána eftirtekt; hvernig hlutir sprengja utan af sér hugtökin um sig og tengjast öðrum hlutum upp á nýtt.

Og um leið er Shoplifter að lyfta okkur upp fyrir hugtakið „sjoppa” eða gjörðinni að versla og gefa okkur færi á að þróa áfram skynjun okkar á merkingu „gjörðarinnar”, en sú merking virðist vera föst í miðöldum, eða öllu heldur í nýplátónskri kristni sem lítur á „gjörðina” á fanatískan máta sem ósk í tóminu: „Verði ljós”... En það að versla – eins og spila tónlist eða vefa – er samvinnuverkefni þíns – og hlutanna sem þú ert að leita að – og hinna mannskepnanna sem tengjast þér og hlutunum ... þú fetar alls konar einstigi sköpuð af mönnum en líka af flöskum, töskum og víni sem krefst þess að vera hellt í glas á þennan hátt en ekki hinn.

Við getum líka litið á verslunina í stærra samhengi, séð hvernig mannskepnur og ekki-mannskepnur vinna saman og mynda lífsvolf. Neysluhyggjan býður upp á ótal möguleika á að tengjast hlutunum á óþvingaðan máta og það sem vistpólitík telur vera óvin sinn er ekkert annað en tölvu-mynd af víni í lélegri upplausn. Vistpólitíkin leitast fleiri möguleika, annarra og öðruvísi nautna, og nautnirnar aukast eftir því sem við hlúum að fleiri lífsformum. Þess háttar umönnun – og þá breytist sjálf hugmyndin um „gjörðina” í eitthvað sem hljómar meira eins og það „að annast” – er líka hluti af hinu femíníska verkefni; þátttakendur í því verkefni hafa verið vistvænir í hugsun allt frá upphafi frönsku femínistahreyfingarinnar frá því á seinni hluta sjöunda áratugarins en það stenst sögulega séð á við lífmíðjaða vistfemínista í Bandaríkjunum. Vegna þess hve samtvinnuður femínisminn er vistfræðinni getur ítalskur femínískur heimspekingur sagt að „kvenna-hreyfingin sé ekki alþjóðleg heldur „alheimsleg”. Eitthvað í ætt við slíka tilfærslu frá mannheimum yfir í samlíf mannskepna og ekki-mannskepna má finna í verkum Hrafnhildar því það er eins og verkin séu meðvituð um hinn efnislega alheim eða vefnað sem heldur ólíkum verum saman. Hreyfingin frá heimi til alheims felur í sér útvíkkun og innlimun. Hin sjálfkrafa

óorðaða fyrirbærafræði samlifunarinnar, sem snýst um upphaf samlifunar, er raunar almenn gestrisni gagnvart verum sem gætu lagt okkur í rúst: Ef við gleypum ekki hugsanlegt eitur gætu einfrumu-lífkerfi aldrei sogað í sig bakteríuna sem síðan rétt sleppur undan hörmungunum sem hún skapar – þessum hörmungum sem við köllum súrefni, en án þess væru engar plöntur eða dýr til, nei engin dýr og engar plöntur með sína laufgrænu og hvatbera-samlífi sem ljóstillífar og býr til orku ... Hjálp! Er þetta eitur sem ég var að gleypa? Svona líður manni einmitt í samlifuninni, maður er rúmgóður og órólegur hýsill hins róttæka annarleika. Ég held að Hrafnhildur sé að kynda undir þessari kennd í innsetningunni sinni. Hið dauða en lifandi, hið ódauða umhverfi er til staðar í allri sinni óhugnanlega frjóu hér-veru.

Færum okkur aðeins nær reikistjörnulegum, samlifunarlegum alheimi Shoplifters og reynum að lýsa fagurfræðilegu yfirbragði hans. Kannski ber fyrst að nefna hvernig verkið rís sjálfkrafa fyrir vitum okkar gestanna og gefur okkur hlutdeild í ferlinu sem liggur því sjálfu til grundvallar: Ég ætla að kalla það *mögmun*. Verkin hennar Hrafnhildar spila á *uppmagnaða* fegurð eins og á hávaran og fallega tættan glitrandi gítarstreng í *shoegaze*-lagi. Og það er kannski einmitt það sem við manneskjurnar þörfnumst á tímum þanninnar vistvitundar.

Vistvitund felur í sér skilning á því að hlutir geta verið til á fleiri en einu tíðaplani, í fleiri en einni vídd. Svo við förum nú ekki út í neitt annað en vefnaðinn í verkum Hrafnhildar; þau eru, má segja, sjálfstæðar verur, heildir, sem þýðir að þau sveiflast, titra, glitra; að vera er að glitra, og þess vegna átta ég mig aldrei á því hvort útlit er dulargervi. Ég freistast til að gefa þessum furðulegu ódauðu heildum sem tímigast í verkum Hrafnhildar nafn, og það nafn er *Ofurvefnaður*. Annað-og-meira-en-vefnaður, vefnaður með meiru, uppmagnaður vefnaður. Hyldjúpt magn, snilldarlega litt og ofurvefnaðurinn fer fram úr gamaldags greinarmuni á því sem er náttúrulegt og hinu sem er gervi, því sem er innan í og hinu sem er utan á. Innan í innsetningu úr ofurvefnaði er maður meðvitaður um þræðina, strengina og frjóþræðina innan í og utan á líkómum okkar: Það sem hryllingurinn þýðir áður en hann verður vondur, *úfin húð*, þegar hárin rísa á handleggjum mínum og hálsi (*horrere* á latínu). Eins og að snerta villisvín. Er líðanin líka þannig í gangveginum í verki Hrafnhildar? Er hann hræðilegur og hrjúfur og svo nálægur andliti mínu að ég villist á honum og andlitinu – ó, gleymdi ég að raka mig? Það sem líkami minn er að gera án vilja míns, sá hluti af mér sem er ekki með álímdan límmiða áletraðan „Ég er með Tim Morton-veikina“ eins og Intel Inside-límmiði á hörðum diskum.

Vistvitund og vistlist eru í eðli sínu svolítið perraleg, *á fallegan máta* – já fegurðin er enn á dagskrá og á að vera það (að neita því er krúttleg mannaldarleg áráttu, ég hef bara ekki tíma til að útskýra það nánar hér, þyrfti a.m.k. fimm tíma í það!), en sniglar, hár og taugar og gítarar og dádýr og bakteríur tengjast hlutum á sinn háruða og slímuga máta rétt eins og ég tengist með hugsuninni – og, eins og ég sagði rétt í þessu, þá tengist hún líka hinni útvíkkuðu tólfthomu dans-útgáfu-vídd í mér, þeirri hlið sem er að springa úr „hryllingi”, því þessi virkni er líka innan í mér sem lífsform – fegurðin mun á jaðri sínum alltaf vera á einhvern hátt undarleg, *óbugnanleg*, jafnvel svolítið ógeðsleg (eða mjög ógeðsleg)... eins og lag með My Bloody Valentine. Yndislegt lítið lag sem er þanið út, togað og snúið eins og gúmmíkarlsleikfang með hendur sem má toga út í það óendanlega. Gítarstrengirnir þvælast fyrir hver öðrum á heilandi en líka sjúkan hátt. Þetta er popptónlist og því hávær en í þessu tilfelli *verulega hávær*. Ef þið hafið verið á (freistandi að segja innan í) tónleikum með þessari hljómsveit þá vitið þið að það er djúpstæð líkamleg reynsla. Eins og tónlistin þreifir á innviðum manns. Einhvernveginn þannig. Og hún er innan í manni.

Vefnaður hefur verið kvenkenndur í feðraveldinu (*textile* er sprottið af latneska orðinu *tego*, að vefa). Eins og söngkona í gítarhljómsveit, syngur ofurvefnaðurinn fyrir okkur um framtíð sem er í vistfræðilegum samhljómi og sá söngur rústar stigveldinu á milli mannveranna á svo fallegan og truflandi hátt að munurinn á milli mannvera og ekki-mannvera birtist okkur loks í öllu sínu ofbeldi.

Það er kannski heldur langsótt, en að mörgu leyti er „Shoplifter” hið fullkomna listamannsnafn. Vegna þess – og þetta mun hljóma eins og guðlast – að hin hálf-andlega leit að reynslu sem einkennir neysluhyggjuna á alheimsvísu (því nú erum við öll Baudelaire) laðar að sér hluti og upplifanir, ævintýri sem biðla til okkar: „borðaðu mig”, „drekktu mig”! Og ef við snúum okkur aftur að því sem Shoplifter gefur í skyn um gjörðir, þá er það ljóst að við getum ekki þröngvað sjálfum okkur inn á alla hluti. Við erum kamelljón og við getum leyft öllu að þröngva sér inn í okkur. Og þess vegna er hið stolna, bingó-vinnings-eðli hlutanna sterkara en þeirra áætlaði staður í kerfinu. Þessir loðnu hljóðveggir eru einmitt eins og veggir eru þegar enginn er að horfa.

Hin „andsvarslausa” (sem er mjög rangt orð hér) bakhlið neysluhyggjunnar gerir okkur kleift að vita nákvæmlega hvernig eitruylfin vilja láta taka sig, hvernig á að meðhöndla ákveðið yfirborð, hvernig göngin „vilja” að ég hagi mér í þeim ... þessi umturnun yfir í hina sadísku yfirnáttúrulegu ný-

TIMOTHY MORTON

lenduhyggju-frasa eins og „gerðu það bara” (*just do it*) og „hvert viltu fara í dag?”, sú umturnun inniheldur einhver vistvæn efnatengi. Ef við gætum bara stolið þeim og magnað þau upp...

Orðið *weird* er upprunnið í forníslenska orðinu *Urður*, sem merkir að eitthvað sé snúið í lykkju. Nornin Urður spinnur örlagavef. Siðmenningin felst í að komast út úr örlagavefnum og harmleikurinn er forn áminning um tilraun siðmenningarinnar til að komast úr úr loðnum göngum, tilraun sem endar með því að menn eru á hlaupum út enn loðnari ganga. Ef nútímamannverur gætu hreiðrað um sig í slíkum lykkjum, eins og innan í innsetningu Hrafnhildar, þá væri hin sanna vistpólítík fædd.

Oddný Eir Ævarsdóttir þýddi.

TIMOTHY MORTON

Heimspekingur og prófessor við Rice háskóla.

ODDNÝ EIR ÆVARSDÓTTIR

Heimspekingur og rithöfundur.